

AZ ÁRULKODÓ NYOMDAFESTÉK

LEITER JAKAB és Claquehutes Frigyes közismert alakjai az íróvilágnak. A mende-monda szerint mindkettő valami fuzsitus papírpusztítónak pennája alatt született; az előbbi a német „Jakobs Leiter“ (Jákob létrája), az utóbbi a „Feder des Claque-Hutes“ (a klakk-kalap rúgója) kifejezés torz fordításaképpen jött e világra. Idővel a két homunkulusz nemcsak az effajta fordítói baklövéseknek vált szimbólumává, de — mint gúnyos szállóige — gyűjtőneve lett mindazon tévedéseknek, amelyekbe íróember ismeretbeli fogyatékoságból, felületességből vagy szelességből esik. Pedig gyakorta esik! Leiter Jakab családja lépten-nyomon szaporodik, úgy-hogy ma nála találóbban aligha idézhetné valaki a költőt:

... nagy az én családom.

Nagy az én családom. Kelettől nyugatig,

nyugattól keletig ...

(Kosztolányi)

Aki győzi idővel, türelemmel s megvan az a rossz szokása, hogy olvasmányaiból olykor jegyzeteket készít, amellet a kuriózumok iránt sincs minden érzék nélkül, mihamar megtöltheti noteszét e csodabogarakkal, melyek nincsenek se faunához, se flórához, se klímához kötve: mindenütt, minden körülmények között bőven tenyésznek.

Terünk nem engedi s célunk sem lehet e folyóirat hasábjain rendszeres gyűjtések anyagát publikálni. A gyűjtés munkája különben nem is lehet rendszeres. Az ember nem pécézhet ki magának „hálás“ területeket; az olvasmányainkat kezünkre juttató véletlen játéka sokszor az egész... Olykor határozottan szerencséd (vagy peched?) van. Kezedbe veszel egy könyvet — mondjuk, egy történelmi regényt — és abban minduntalan olyan nóvumokat találsz, melyek legprimitívebb tárgyi ismereteidbe ütköznek; fordítást olvasol a villanyoson és megakaszt egy bizarr kifejezés, hogy okvetlenül meg kell keresned és fel kell lapoznod az eredetit, mikor is hallatlan szarvas-hiba nyomára bukkansz; a napilapokról s tudomány-népszerűsítéssel megduzzasztott mellékleteikről nem is beszélve, a folyóiratok és tudományos művek között is igen gyakran kerül asztalodra olyan, melynek egy-egy passzusa utánjárásra késztet. Mitévő légy? Követed az egyszeri apa bölcs utasítását: „Fiam, ha nem tudsz valamit, nézd meg a lexikonban.“ Ám a lexikon új csalódást okoz: a tudás e közkeletű kútfői sokszor ismét csak csodabogár-gyűjteményedet gyarapítják.

A Magyar Szemle több ízben foglalkozott az objektív tények és tudományos igazságok körül felbukkant hazugságokkal és meghami-

sírásokkal, tévedésekkel és eltévedésekkel¹, — nagy apparátussal megindított gyűjtés eredményei helyett ezúttal is inkább csak hasonló helyreigazító glosszákat közlünk. Ám az se lenne érdektelen és haszontalan vállalkozás, ha egyszer valaki — némely napilapunk és folyóiratunk hasonló kezdeményeit felkarolva — folytatná és kiegészítené Tóth Béla kitűnő gyűjteményeit: a Szájnál szájra, Mendemondák és A magyar anekdotakincs c. kiadványokat.

A furcsaságok tárháza kimeríthetetlen. Amint az anyag eredete a legkülönbözőbb forrásokra utal, úgy természete is a legnagyobb változatosságot tünteti fel. Sem a hazai, sem a külföldi gyűjtemények címbeli distinkciója nem sokat változtat a tartalom heterogén voltán, ígérhet a dm szállóigéket, idézetgyűjteményt, mendemondákat) anekdotákat vagy csodabogarakat, — a tartalom így is, úgy is pele-méle. így szövődik Tóth Béla említett gyűjteményeinek anyaga is egymásba s nem egyszer ugyanazon adat valamennyi kiadványában megismétlődik. Együtt vannak itt: Leiter Jakabok (állítólag Ágai Adolf szándékos tréfája volt e torz fordítás), anakronizmusok (Hadúr, Benczúr: Vajk megkeresztelése), hibás etimológiák (huszár), nem létező idegen szavak, elszólások, szójátékok, egyszóval a tréfacsináló kedv, a túlzás, tévedés, figyelmetlenség, tudákosság és tudatlanság változatos termékei számtalan, a köztudatban meggyökerezett pletykával, mint aminő például a lánchídi orozslánok nyelve, meg hogy szobrászuk, Marsalkó János szégyenében a Lánchíd közepéről a Dunába ugrott, holott csak 1883-ban halt meg végelgyengülésben...

Amily érdekes és szórakoztató olvasmányt nyújtanak ez antológiák egyfelől a közönségnek, oly jó szolgálatot tehetnek másfelől a tudományos világnak; adataiknak a történet-, nyelv-, néprajzi tudomány és pszichológia egyaránt hasznát veheti.

A gyűjtő főszempontja a jóhiszeműség megállapítása s a tévedés helyreigazítása. Elvégre emberek vagyunk s az „errare humanum est“ törvényénél fogva a bölcs is hétszer botlik naponta ... A rosszhiszemű tévedés, tendenciózus félrevezetés, hamisítás és hazugság már a tudományos élet arénájába tartozik. E téren a tudományos szakköröknek kell elvégezniük a cáfolatot. Munkában nincs hiány.

A FURCSASÁGOK KRÓNIKÁIBAN a legterjedelmesebb fejezetek egyike az anakronizmusoké. Anakronizmussal és jelentésbeli árnyalataival (korszerűtlenség, korellenesség, kortévesztés), valamint válfajaival, minők a prokronizmus (az eseménynek a valónál korábbi keltezése), parakronizmus (az eseménynek a valónál későbbi keltezése), — éppoly gyakran találkozunk életben, irodalomban és művészetben, mint korrelációjával, az anatópizmussal, vagyis a térre, helyre vonatkozó tévedéssel. De ezek egyúttal egészen sajátos szerepet is töltenek be és igen gyakran a költői, illetve művészi szabadság területiális jogait élvezik.

¹ Balogh József: A hazugságok a világháborúban. 1929. VI. köt. 3. sz. — Mályusz Elemér: Történeti regények történelem nélkül. 1930. VIII. köt. 3. sz. — Két kolportázs-könyv. 1930. IX. köt. i. sz. — Hajdú István: Nyelvrontás műfordításainkban. 1930. IX. köt. 3. sz.

Más a tudatlanságból és megint más a szándékosan alkalmazott anakronizmus. Az megütköztet, ez szépségek kútforrása is lehet. A köznap kortévesztéseken mosolygunk, a művészet anakronizmusában gyönyörködünk. A művészetek története valóságos példatára az anakronizmusoknak s ugyancsak barbár pusztítást vinne véghez az, aki a műalkotásokat ezektől „megtisztítaná“. Hogy csak néhány példát idézzünk: Rafaelnek „A jeruzsálemi templomból kiűzött Heliodoros“ és a „Bolsenai csodás mise“ c. festményein, melyeknek egyike a Kr. e. II. században, másika 1263-ban lejátszódott eseményt ábrázol, ott látjuk II. Gyula pápa képét; Munkácsi „Honfoglalásán“ Árpád vezérei között Jókai Mór is szerepel; Ferenczi Károly „Hegyi beszéd“ c. vásznán a középkori páncélos lovag, a polgári öltözetű zsidó és a szalmapalariás oláh pásztor együtt hallgatja Krisztus igéit... S ki ne érezné e „tévedéseknek“ a hiteles tényeket túlszárnyaló irracionális többletet? Egy szép hazugság sokszor több, mint száz szikkadt igazság! Vergilius Aeneast és Didót kortársakká teszi, Zrínyi Szolimánt a szigetvári hős kardjától ejti el, Arany János Nagy Lajos olaszországi hadjáratait egybefogja; a historikus azt mondja: nem így történt, a költő így replikázik: így kellett történnie! De nem is szükséges, mindig, hogy alapeszme vagy szerkezet igazolja a költőt, — elég ha nagyon szépen tévedt... Ma már mindenki tudja s bizonyára Arany kortársai között is sokan tudták, hogy a tengerit Amerikából importálták, hogy tehát Toldi idejében nálunk még ismeretlen volt; de ki áldozná fel a kukorica hiteles életrajza kedvéért a költő halhatatlan sorait:

„Hajh! be zokon esik most hallgatnom téged!
Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.
Máskor a tűzhelynél tengerit morzsolva,
Ítéletnapig is elhallgattam volna ..

Petőfi jól tudta, hogy Tatárországból nem igen lehet átlátni Taljánországba, hol „örökös tél vagon“, meg hogy Itáliából sem jut az ember közvetlenül Lengyelországba, „Lengyelek földjéről pedig Indiába“ és végül, hogy Franciaország és India sem éppen határos, a János vitézben mégis élt ez anatópizmusokkal, sőt halmozta őket, mert a fantasztikus térszemlélet — mint stílszerű dekoratív keret — igen hatásosan fokozta költeménye meseszerűségét.

Már sokkal kevésbé gazdagítja esztétikai érzékünket a Franklin-lexikon hasonló huncutsága, mely — Budapest, Magyarország székes fővárosa címszó alatt — mindenáron arról akar meggyőzni, hogy „Buda a festői balparton, Pest a jobbparti nagy kiterjedésű síkságon fekszik.“ (A Franklin kézi lexikona, 1911. I. köt. 449. hasáb.) Cikkíró bizonyára hajókiránduláson, Visegrádra menet készítette e meglepő helyrajzot.

Az író szórakozottságát árulja el Vámbéry Ármin angolnyelvű magyar történetének (Hungary in ancient, mediaeval, and modern times. 6. ed. London, 1897) egyik képmelléklete is. A kép Wagner Sándor közismert történeti festményét, Dugovics Titusz 1456-iki nándorfehérvári hősieis önfeláldozását ábrázolja, ezzel a különös szöveggel: Self-immolation of Szondi. Szerző hivatkozik a 301.

lapra, hol részletesen tárgyalja Szondi György 1552-iki önfeláldozását, említi Arany János szép balladáját, vagyis az utalás és a szöveg teljesen fedi egymást, éppen csak a képnek nincs semmi keresni-
valója a könyvben; Dugovics neve még csak nem is szerepel benne.

Márki Sándorral is megesett egy ilyen fatális névcsere, midőn t. i. egyik dolgozatában Vörösmarty-versként idézte Pap Endrének „Eötvös Carthausijára“ írt költeményét:

Bánatnak könyve; kár hogy nem regény,
De nincsen benne egy szó költemény ...

Térjünk vissza az anakronizmusokhoz.

Gulácsy Irén „Pax vobis“ c. regényének egyik főszereplője I. József császár. Szerző az uralkodó egyik legfeltűnőbb ismertetőjeléül az előreálló alsó ajkat domborítja ki. Csupán az első kötetben négy helyen is olvassuk: „... enyhén előreálló alsó ajkai lassan széthúzódtak... József erős alsó ajka előretolódott... A császár keserű önelégültséggel tolta előre erős alsó ajkát... József tekintete kihalt volt, előretolt alsó ajka lankadtan lefüggött.“ (I. köt. 93., 267., 306., 322.1.) Nos, a történelem éppen I. Józsefről állapítja meg, hogy „termetre hasonlított ugyan atyjához (akit Gulácsy regénye szerint a kurucok „teveszájúnak“ csúfoltak), de arcra nem s még a Habsburgok jellemző sajátossága, a lecsüggő ajak is hiányzott nála.“ (Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. 7. köt. Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Budapest. 1898.579.I.)

A regényből nyilván kitetszik az író archaisztikus törekvése is, minek szolgálatában kétségtelenül nagy munkát végzett. Annál kirívóbb, hogy Pálffy János gróf és Haller Gábor báró kölcsönös fogságbaesésekor, ennél a rókafogta-csuka jelenetnél, mindketten önözik egymást: „Mostantól az ön rendelkezésére ... Majd megmondja ön... Ön rébuszokban beszél, fiatalember... ön foglyulejthetett.“ (I. köt. 167., 169. 1.) Köztudomás szerint régente a „kegyelmed“ megszólítás divatozott. Széchenyi kezdte (1833!) ez eladdig csak összetételekben (önmaga, önnön, önhitt) szereplő személynévmást önállólag használni. „Legyen. ön’ a megszólító általános cím, mondá Széchenyi; rövid is (mint a you, vous, sie), nincsen is egy vagy más értelemben elkoptatva.“ És lön! (Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest. 1902. 250. 1.)

Egy igen jószándékú folyóiratunk legutóbb, megtámogatandó a külföld előtt is revíziós törekvéseinket, a mohácsi katasztrófából való kiemelkedés kérdését vizsgálja, s ott többek között ezt olvastuk:

„János király kezét csókolt a szultánnak a mohácsi mezőn a harc után, amikor megérkezett a mezőre. El is fogadta Szolimán bókjait, szíveskedését és keleti nyelvű áradozásait, amivel hűbérül kínálta neki Magyarországot.“

Ezzel szemben — minden történelmi tankönyv tanítja —: Szily János csak Szegedig jutott az erdélyi hadakkal, midőn Mohácsnál a csata eldőlt. Tehát a harc után nem találkozhatott a szultánnal a mohácsi mezőn, minthogy oda meg sem érkezett. Kerek három

évvel később, 1529 nyarán folyt le a nevezetes találkozás, amikor Szulejmán Bécs ellen indult Ferdinánd „meglátogatására“. A találkozást Szalay József és Baróti Lajos (A magyar nemzet története.

III. köt. 30. 1.) így adja elő:

„Aug. 18-án történt a magyar nemzet második meggyalázása e helyen. A szultán udvara teljes fényét kifejtve fogadta Lippáról háromszáz lovas kíséretében idejött János királyt, akinek üdvözlétére fényes kísérettel elébe küldte Ibrahim nagyvezért. János elérvén a szultán sátrához, leszállott lováról s tizenegyed magával belépett. A szultán felállott, három lépésre eléje ment s megölelte. Vájjon kezet csókolt-e János a szultánnak? egész határozottan nem tudhatni, mert az egykorúak előadásai eltérnek e tekintetben.“

Alább azt olvassuk a cikkben, hogy „Európa bámulata és nem kis irigysége küldött sóhajokat Bocskay és Bethlen után“. Vájjon használ-e külföldön ügyünknek ily tévedés? Termékenyebbé válik-e a külföld fogékonysága, ha azt akarjuk magunkkal elhitetni, hogy Bocskay és Bethlen energiáját irigyelte tőlünk a külföld, holott Bocskayt alig ismerte, Bethlen pedig eleget panaszkodott a külföld közönyösségére.

Kicsit másképpen kellene talán a külföld tájékoztatásának munkáját megfogni...

A kompromittáló hiba megtörténhetik olykor akkora papírdarabkán is, mint egy levélbélyeg. Filatelista körökben élénk figyelmet keltett nemrégiben a legújabb román emlékbélyeg téves évszámozása. Alexandru cel Bún (Jó Sándor), Moldva egykori fejedelme halálának ötszázévestendő évfordulója alkalmából a román posta 6 lejes emlékbélyeget hozott forgalomba. A bélyegen, a fejedelem arcképe alatt, ez a két évszám szerepel: 1406—1432. A bélyeg forgalomba bocsátása után tűnt ki, hogy az első évszám téves, mert Jó Sándor vagy 1399-től (Gregorie Ureki följegyzése, ld. Hunfalvy Pál: Az oláhok története. 1894. 2. köt. 21. 1.), vagy 1401-től (C. Diaconovich: Encyclopediá Romána. Nagyszében, 1898. 1. tom. 101. 1.), vagy — más adatok szerint — 1400-tól, de semmiesetre sem 1406-tól uralkodott. Most már a világ bélyegyűjtői érdeklődéssel várják, hogy a nagyhirtelen visszavont íveket megsemmisíti-e a posta, vagy pedig továbbárúsítja, hogy kikerülje a már eladott bélyegekkel való spekulációt. A blamázs mindenesetre megtörtént; a bukaresti postaigazgatóság hazája történetéből négyesre felelt.

ELNÉZÉSEK RÉGEBBEN IS ELŐFORDULTAK, igen gyakori a fordításokban való túlbuzgalom is, mely azután egészen más eredményt hoz, mint amit az eredeti ki akart fejezni. Elevenítsük fel itt Mária Terézia egykori cs. kir. lovaskapitányának, Bessenyei Sándornak, György bátyjának emlékezetét, aki fordítói buzgalmában Michel Angelot Angyal Mihályra, a „génuai hajókázó“ Columbust pedig Galamb Kristófra keresztelte, s így benne a névmagyarosító mozgalom úttörő bajnokát üdvözölhetjük. (Elvesztett paraditsom Milton által. Fordította frantziából Bessenyei Sándor. Kassa, 1796. Bev., és „második darab“ 77. 1.) A „galamb“ szóval gyűlt meg Maeterlinck egyik német fordítójának, Friedrich v. Oppeln-Bronikowskinak is a baja, aki a „La vie des abeilles“ e szavait: „ses pignons, ses tours

et ses chariots enluminés“ ekként fordította: »seiner Tauben und Türme, seiner bemalten Wagen“. Leiter Jakab biz. ez a javából, mert a „pignon“ oromfalat jelent, nem pedig galambot (pigeon). (Das Leben der Bienen. Jena, 1918. 13. 1.) Tehát ilyentől a németiség sem mentes, nincs ok szégyenkeznünk.

A FELSOROLT PÉLDÁK nagyrészt egyet tanúsítanak: az emberek írás közben túlságosan megfélemednek a betű árulkodó természetéről. Nem mindegy, hogy előszóval vagy nyomdafestéken tévedünk. A szó kámforrá válik, az írás vall. A filológus törheti a fejét, hogy a „piramidális!“, „ondoláció“, „precizitás“ s a mindennapi beszéd hasonló szörnyszülöttéi milyen nyelvi és lélektani törvények alapján deformálódtak, — az íróty nyomban tetten érik.

Éppen ezért nemcsak a fentiekhez hasonló tárgyi tévedésektől kellene óvakodnia mindenkinek, aki tollat vesz kezébe, hanem a stílus oly kinövéseitől is tartózkodnia kell, melyek — bár adatszerűleg nem cáfolhatók — az olvasóból hasonló tiltakozást váltanak ki. Elsősorban az idegen szavak használatára gondolunk.

Az idegen szavak kérdése a stilisztika egyik legtöbbet vitatott fejezete. Kétségtelen, hogy amilyen ártalmas egy nyelvre az idegen szavak és kifejezések elburjánzása, éppoly meddő a puristák túlzott törekvése. Elvégre a nyelvet történeti és lélektani törvények egyforma mértékben alakítják s a nyelvformálás lelki tényezőit pusztán történeti tényezőkkel (pl. nemzeti önérzet) legyőzni nem lehet.

Akik az idegen szavak ellen inaszakadtig, vakon hadakoznak — úgy látszik — nem ismerik az idegen szavak jelentős hangulati értékét s figyelmen kívül hagyják a nyelvképződés sajátos erőit.

Az idegen szavak gyors elterjedésének főként két oka van: 1. Az idegen szó rendszerint amelioratív hangulattal bír, vagyis a befogadó nyelv megfelelő kifejezésénél általában emelkedettebb, ünnepélyesebb, főleg pedig előkelőbb színben tűnik fel. Ez az egyszerű magyarázata annak, hogy a pesti sznob nem szállodában, hanem hotelben lakik, villásreggeli, vacsora, multság helyett lunchre, diner-re, garden-partyra jár és hogy a félművelt emberek keresettségre törekvő beszéde tele van — ha mindjárt hibás és nyakatekert, de az előkelőség mázában tetszelgő — idegen szavakkal. Ugyanekkor azonban az idegen szó és kifejezés az irodalomban jelentős nyelvi értéket képvisel, amennyiben t. i. nem egyszer az esztétikai tetszés szolgálatában áll. Tipikus példákat nyújtanak erre Berzsenyi költeményei, melyeknek görög és latin kifejezései igen szerencsésen fokozzák az ódák és elégiák ünnepi hatását. Pl. „Téged dicsóít a zenith és nadir.“ (Fohász.) „Nincs rózsás labyrinth s balzsamos illatok közt nem lengedez a Zephyr.“ (Közelítő tél.)

2. Az idegen szó — mint egy-egy új, divatos fogalom neve — általában a hódító új fogalommal együtt sokkal előbb jut népszerűsége (rádió, strand, week-end), semhogy utólag megfelelő eredeti nyelvi kifejezéssel lehetne felcserélni.

Most, mikor tudós Akadémiánk „magyarosan“ jelszó alatt visszamagyarosítani akarja a hírlapok által megrontott nyelvet, célja érdeké-

ben nem volna tán haszontalan az idegen szavak üldözése mellett figyelmét azokra a jelenségekre is kiterjeszteni, amelyek nyelvünket az idegen szavak kinövésénél is károsabban befolyásolják. Köznapi és — sajnos — immár irodalmi (főleg hivatalos és tudományos) nyelvünk is stíláris szempontból erősen kifogásolható; ezen kellene valamikép, gyomlálással, példaadással segíteni. Szükséges-e idéznünk e stíluszörnyetegeket? Mindenki emlékszik a pesti villanyoskocsikban pár évvel ezelőtt feltűnt hivatalos figyelmeztetésre, mely szerint „téli az előli ajtó zárva tartandó“. Tudományos szakirodalmunk elképesztő magyartalanságai is eléggé ismertek, tucatjával sorolhatnánk fel példákat, mikor a rőfos címeiből sokszor csak a névelő magyar ...

Amily bántó a közbeszédben a helytelenül alkalmazott vagy elferdített idegen szó (múltkor valaki „terror incognita“-t említett előttem), éppoly visszásan hat az irodalmi nyelvben az idegen nyelvekbeli jártasság feltűnő fitogtatása. Mert míg egyfelől az anakronizmusok, Leiter Jakabok s egyéb „sajtóhibák“ nem egészen alaptalanul árulkodnak teremtőjükre, úgy másfelől az se válik mindig az írásmű előnyére, ha mondanivalónkat túlságosan alápillérezzük s például egy rózsatövet gerendával támasztunk meg. Nyelvünk pallérozása korábban megjárta, hogy az új szókat és szokatlan kifejezéseket az írók az ismertebb latin megfelelővel gyámolították — manapság azonban igen különös hatást válthat ki minden második szavunknak tudományos patentirozása... E megjegyzéseket egy vidéki egyetemünk rektora „egyetemi ünnepélyeken, avatásokon elmondott beszédeinek“ olvasása közben vetettük papírra. A tudós botanikus professzor beszédeit — magától értetődőleg — a növényvilágból vett képek és hasonlatok ékítik. A virágok azonban mindenütt tudományos, latin nevük vignettájával vannak keresztülragasztva s így vajmi ritkán őrzik az iratos rét lehelletét s szirmaik kellemét... íme, néhány sor mutatóba:

Az egyik előkelőség kinevezésének hírére „a nyárfákat (Populus) oly öröm fogta el, hogy öntelt büszkeségükben: meghasadt minden termésük ... az erdei és fekete fenyvek (Pinus silvestris és Pinus nigra) örömlükben zsebkendőiket lobogtatják... rózsapír fogta el a tamariskákat (Tamarix gallica) ... az akácfák (Robinia pseudacacia) gyorsan virágzásba fogtak ... a katonacipót főleg adó rozs (Secale cereale) mély hajlással hullámszik a zsályák (Salvia) kivonultatták díszöltözetben a kékeket maguk közül.. csupán a sárga liliom (Iris pseudacorus) hallatott dissonans hangot, mert az ünnepelt nem csobogott be utána a vízbe ...“

MINDEBBŐL MI A MORAL?

író, ki számára nem éppen otthonos terepet tapos, minél gyakrabban vegye elő a szakmunkákat és segédeszközöket, mélyekre biztosan támaszkodhatik;

író, ki egy bizonyos ismeretkörben éli ki világát, ne hivatkozzék főlöszlegesen szaktudománya páncélzatára;

író, ki első sorban szaktudós, ha nagyközönséghez szól, ne akarjon virágosan, hanem érthetően szólani,

különben: könyve margóit minduntalan megjegyzésekkel kénytelen teleróni a finnyás olvasó.